
Dr. habil. Pászka Imre*

Az „ázsiaiság” öröksége

Az ázsiaiság témájáról 1984-ben írtam könyvet, ez volt az első könyvem – az érdekelt, hogy van-e valamilyen hasonlóság, amit analógiába lehet vonni a létező szocializmusokkal és kommunizmusokkal. Ezt a hasonlóságot az ókorban Kína esetében találtuk meg, és ezt kellett marxista keretbe öltöztetni. *Karl Marx* termelési-mód elméletéből indultunk ki, vagy az ún. formáció elméletéből, ami úgy szól, hogy a világtörténelem az ősközösségi társadalomból indul, erre következik a rabszolgatartó társadalom, majd a feudalizmus, a kapitalizmus, a szocializmus és végül a kommunizmus. Az ókorral sokat foglalkozva alakította ki az ázsiaiság, az ázsiai termelési mód terminusát, ami a törzsi, eredendő tulajdonnak egy nem nyugati elhajlása. Ezzel a problémával a húszas években sokat foglalkoztak, sok ember börtönbe is került a Szovjetunióban az ázsiai termelési mód problémájának megbolygatásáért. Sokakat – többek között *Magyar Lajost* – ki is végeztek ezért. Magyar Lajos írt egy, a mai napig híres könyvet *A kínai mezőgazdaság hagyományos szerkezete* címmel, ami 1928-ban jelent meg Moszkvában, és lényegében úgy tekinthető, mint „Ázsia Tőkéje”. Magyar Lajos egyébként a Komintern aktivistája volt, és *Mao* mellett dolgozott. Ez az ázsiaiság, ázsiai termelési mód problematika a '80-as években azt sugallta számunkra, hogy az európaiak kívül és a kommunizmuson kívül van egy másik alternatíva is. Ha az európai társadalom a magántulajdon alapján alakult ki, és osztálytársadalom csak a magántulajdon bázisán jöhet létre, mint azt a klasszikus 19. századi szociológia és Marx is állította, akkor a kérdés az, hogy közösségi, állami tulajdon bázisán lehetséges-e – legalábbis a konkrét történelem ezt bizonyítja – osztálytársadalom kialakulása. Ez volt tehát a mi alapproblémánk. Ugyanis ahogy 1945-től kezdve kommunista rezsimek jöttek létre Közép-Európában is, lassan a 70-80-as évekre egyértelművé vált, hogy igenis állami-közösségi tulajdon

* *A szerző a SZTE BTK Szociológia Tanszék habilitált egyetemi docense, mestertanár*

alapján osztálytársadalmak alakultak ki ezekben az országokban. Tehát egy eszköztulajdon nélküli bürokrácia jött létre, amely lényegében a hatalmat gyakorolta. Ezt így nem lehetett természetesen leírni, de Kína esetében egy távoli ország ókori példáján viszont le lehetett. Ezzel a problémával az inkább marxista beállítottságú *Tőkei Ferenc* akadémikus foglalkozott Magyarországon akkoriban, aki kitűnő sinológus is volt. Amikor az én könyvem megjelent, Tőkei írt nekem egy levelet, hogy az általa fémjelzett budapesti iskolája be fogja bizonyítani, hogy nekem nincs igazam. Én abból indultam ki, hogy a bürokrácia termelési módként funkcionál. Tőkei Ferencsel később személyesen is megismerkedtem, és nagyon jó barátságba kerültem vele. Ebben a most megjelent kötetembe¹⁴ azért vettem bele az *Ázsiaiság, félázsiaiáság* című cikket, mert ezzel akartam tisztelni az emlékének.

Minket tehát abban az időszakban egy ún. erdélyi pozícióból az érdekelt, hogy létezhetett-e és igazolható-e történelmileg az, hogy nem a magántulajdon bázisán, hanem az állami tulajdon bázisán új uralkodó osztály alakul ki, márpedig, mint tudjuk, a szocializmusban ez történt. Hol lehetett ezt igazolni? Hát főleg az ókori Egyiptommal, a majákkal, az inkákkal és a kínaiakkal, akik közel ötezer éves történelmet tudnak maguk mögött, és ennek a dokumentációja is elég vastag. Ez volt tehát az a pont, ahol az egész kérdéskört be lehetett mutatni, úgy, hogy ugyanakkor áthallásos volt, azok számára, akik ismerték a szakirodalmat. Az ötvenes években, 1959-ben *Karl Wittvogel*nek, a német kommunista párt egyik alapítójának jelent meg egy nagyhatású könyve. Wittvogel először Moszkvában dolgozott a Kominternnél, végül hátat fordított a kommunistáknak, és Kínába ment, lényegében az amerikai sinológia megalapítójának számít (a Liao-dinasztia ún. évkönyveit ő gyűjtötte össze). A *Keleti Despotizmus* című könyve megjelenése után a marxisták felhördültek, és nagy nemzetközi vita bontakozott ki. A nemzetközi vitának a székhelye a párizsi marxista tanulmányok központja volt, ugyanakkor a fórumot a francia kommunisták lapja, a *La Pensée* adta. A hetvenes évek folyamán végig ment a vita, hogy az európai fejlődési útvona-

¹⁴ Pászka Imre: *A fordított folyamatok struktúrái. Belvedere, Szeged, 2006.*

lon kívül, amire a marxi sémát ráhúzták, létezik-e más alternatíva. A könyvemben elemeztem a marxista olvasatot, csakogy Oroszország esetében ez kimaradt, mert a szerkesztő nem merte felvállalni. Lényegében azért jelenhetett meg Bukarestben, mert a cenzorok az akkor Romániában ismert összes nyelv közül csak románul tudtak, a könyvet pedig, magyarul adták ki. A későbbiek folyamán viszont adódtak problémáim miatta.

Az alapkoncepció szerint tehát létezik egy ötezer éves kínai modell, amelyben van egy humán képzettségű bürokrácia, mely nem ért máshoz, csak a szervezéshez, az igazgatóshoz és a szépíráshoz. Jelentőségét nem lehet túlbecsülni, Kína története bizonyítja, ahányszor a bürokráciát eltávolították, összeomlott a kínai gazdaság és társadalom. Lényegében azt mondhatjuk, hogy ők voltak a társadalom mérnökei. Hasonlított ennek a profilja, a beállítottsága a kommunista pártbürokráciához. A pártbürokrácia sem értett semmihez, nem volt szakmája, csak egy dologhoz értett, a vezetéshez, az igazgatóshoz. Ilyen szempontból a kettőt könnyen analógiába lehetett állítani. A másik probléma az volt, hogy a kínai modell az eurázsiai térségben terjedt el. Azt mondhatjuk, hogy Oroszország 250 évig tatár uralom alatt állt, Oroszország egyesítése a tatároknak köszönhető, végül is a kánoknak egy idő után nem felelt meg a kis fejedelemségekre tagolt Oroszország, így elősegítették a Moszkvai Fejedelemség létrejöttét. Oroszország leigázása után a tatárok bevezettek egy olyan kínai adórendszert, az ún. egyetemes kezesség rendszerét, ami hosszú távon egy hivatalnoki apparátus alkalmazását teszi szükségessé. Lényegében az ázsiai, kínai modellnek egy leágazása, egy derivátuma tehát az orosz fejlődés. Ez a megállapítás a mai napig érvényes, ezek fejlődésméleti problémák, bár a szociológiában ma már nem nagyon foglalkoznak vele. Újabban a globalizáció kapcsán került megint előtérbe, például *Ulrich Beck* és *Manuel Castells* kapcsán. Ezek tehát fejlődésméleti problémák, bizonyos gócból derivációk történnek, és kérdés, hogy ezek a derivációk megtartják-e eredeti strukturális alakzatukat, vagy valamilyen formában továbbfejlődnek. Oroszország esetében a 17-18. században összecsaptak a szlavofilek és a nyugatosok. A szlavofilek ideája a moszkovita

Oroszország volt. A moszkoviták számára a jövő társadalmának képe lényegében a kínai modellnek egy leágazását jelentette. Ha valóban a kínai modellnek egy derivátumáról van szó, akkor 1917-ben a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom” idején, amikor mindent államosítanak, lényegében a kínai modellt valósítják meg egy magasabb technikai-technológiai szinten. Egyszóval a szlavofilek ideája valósult meg. A húszas években, amíg a Szovjetunióval még lehetett vitatkozni, *Sztálin* megerősödéséig, az ázsiai termelési módot érintő tanulmányok olyan problémákat vetettek fel, hogy a jövő társadalmának építésének munkájában egy régi, ókori, kínai struktúrát restaurálnak a szovjetek. A harmincas évektől kezdve ezért sok embert börtönbe zártak, és fizikailag megsemmisítettek, míg aztán Sztálin 1935-ben egy levéllel le nem zárta az ázsiai termelési mód vitáját. A hetvenes években került újra előtérbe a kérdés, mint említettem, a mi szempontunkból pedig a nyolcvanas évek elején-közepén ismét az dominált, hogy ez nem egy új modell, ez egy régi ókori, kínai modell, ami egy magasabb technológiai szinten valósult meg.

A következő hipotéziseket állítottuk fel abban a 120 oldalas könyvecskében, amit aztán próbáltunk kifejezteni in extenso. Az őstársadalom problémájából, egyáltalán a kortárs őstörténeti kutatások eredményeiből indultunk ki, miszerint a civilizációk kezdetei, az első rétegzett társadalmak és politikai szervezeteik, valamint ezek későbbi monumentális teljesítményei nem annyira a termelőerők fejlődését meghatározó technológiai újításokkal, mint inkább felépítményi szervezési mozzanatokkal függnek össze. Az alábbi elvi-módszertani összefüggéseket fogalmaztuk meg a könyvben:

- a termelés természeti feltételi meghatározzák ugyan kezdetben az egész társadalmi struktúraforma viselkedését, később azonban – különösen az ázsiai típusban – a szervezési-felépítményi szféra az, amely meghatározza, megszabja a társadalom egészének mozgástenenciáját, dinamikáját,

- e társadalmak sajátosságai a gazdasági szerkezeten túl az intézményi struktúrában keresendők,

- ezekben a struktúraformákban a politikai szervezet terme-

lési módként funkcionál, a termelési mód nem a termelés objektív módja, hanem az a mód, ahogyan az embereknek, embercsoportoknak megszabják, hogyan termeljenek,

- e struktúraformában az uralmi-hatalmi szférán túl nem létezik más autonóm szféra, ilyen értelemben mondhatjuk, hogy ez a struktúra szubsztanciális, illetve totális,

- az állam mint politikai szervezet működését egy eszköztulajdon nélküli bürokratikus apparátus biztosítja, amely hatalmi eszközökkel vonja el a közvetlen termelő terméktöbbletét, ez az apparátus alkotja a társadalom uralkodó rétegét,

- végül e struktúra adinamikus, stagnáló jellege nem a gazdasági szerkezetben, a nemzeti-törzsi viszonyok továbbélésében, a városok, a kereskedelem, az ipar stb. hiányában keresendő (mint Marx s az ő nyomán a marxisták állították), hanem a hatalom bürokratikus és az uralom despotikus jellegében.

Ide kapcsolódik egy 1988-ban megjelent válogatáskötetem kínai igazgatási szövegekről¹⁵. Arról szólt, hogy hogyan kell igazgatni a mezőgazdaságot, a kézműipart, de főleg az embereket, például a besúgórendszert. Ez Kínában már az ókorban is nagyon fejlett volt, tudjuk azt, hogy minden 50 embernek volt egy felelőse. A besúgórendszer elég kiterjedten működött a kommunizmusban is, mindez nagyon áthallásos volt a korszakban. És volt még egy vonatkozó cikkem „Szokások és szertartások Kínában” címmel. A *Si-king, az Énekek éneke* alapján rekonstruálta az egész kínai termelési módszert. Hogy kell elképzelni? Létezett ún. káderképzés az ókori Kínában. Voltak iskolák a tartományi központokban és legmagasabb szinten a Mennyei Birodalom fővárosában, a császári iskola, a mandarinképzés, ahova összeszedték a tartományokból a tehetséges ifjakat. A képzés mintegy 15 éven keresztül tartott. A legkiválóbbak kerültek aztán a császári udvarba, a kevésbé kitűnőek lettek a tartományi kormányzók, akik egyben a hadsereg irányítói is, a többiek pedig ezek beosztottai. Azonban a

15 Pászka Imre: *A bölcsesség útja: ókori kínai gondolkodók írásaiból. Kriterion, Bukarest, Európa, Bp, 1988.*

hivatalnok bármikor elmozdítható volt: egyszer lent, egyszer fent és fordítva formula szerint. Magántulajdonnal nem rendelkező hivatalnoki rétegről van szó tehát. A hivatalnok az államtól a kormányzósággal együtt földbirtokot kapott, melynek jövedelméből fizette a hivatalnokait. A rétegzett társadalmak kialakulását általában a magántulajdon kialakulásával hozták összefüggésbe. Ez a keleti típusú társadalmakra nem érvényesíthető, ugyanis itt a korai politikai szervezetek és azok igazgatási apparátusai nem vagyoni differenciálódás útján jöttek létre. Itt a kezdeti ökológiai-történelmi okokra visszavezethető kooperáció kényszere olyan uralmi struktúrát teremtett, amelyben az alá- és fölérendeltségi viszonyok kialakulása nem a magántulajdon alapján, hanem a társadalmi munkamegosztásban, a kooperáció rendszerében elfoglalt hely „birtoklásával” függött össze. A gazdasághoz tartozó műveletek sokfélesége, azok körültekintő rendezése szilárdította meg a szervezők státusát. Ezért nem okozott különösebb nehézséget, hogy a szervezést kiterjesszék az élet minden területére, hogy az egész társadalmat a gazdaság, az uralmi alá- és fölérendeltséget pedig a család mintájára szervezzék meg. Itt tehát a Nyugattal ellentétben nem a gazdaság társadalmi (az autonóm társadalom hatáskörébe tartozó), hanem a társadalom gazdasági (vagyis az állam és azt kiszolgált bürokrácia hatáskörébe tartozó). Ezzel a termelés-újratermelés megszervezése, irányítása a közösség jelentős számú tagját kivonta a közvetlen produktív munkából, és „magasabb” szférába helyezte át, lassan elkezdett a saját autonóm logikája szerint mozogni, és a társadalom valós érdekeit kisajátítva mind nagyobb mértékben a saját igényeihez igazította a termelés és az elosztás primitív mechanizmusát. Keleten az egész társadalom fő törekvése, a hétköznapi problémája a közvetlen termelőtől a hatalom csúcsáig a föld helyes megművelése, valamint az ennek feltételeit biztosító csatornák, gátak, gyűjtőmedencék stb. létrehozása és karbantartása volt. Ez az „infrastruktúra” ugyanakkor defenzív és kommunikációs célokat is szolgált: a termés védelmét, továbbá a termésnek a központba való szállítását, ugyanakkor a hadsereg és a hivatalnokok szállítására is alkalmas volt. Az akkori viszonyokhoz képest rendkívüli arányú és műszaki színvonalú létesítmények tették

lehetővé a társadalom fölötti ellenőrzés totális kiterjesztését, lényegében a társadalom államosítását. A nevelés monopolizálásával a hivatalnokréteg a káderutánpótlást is biztosította, viszont azzal, hogy ő maga nem rendelkezett tulajdonnal, egzisztenciájában teljes mértékben a politikai uralomhoz kötődött, azt szolgálta ki, hiszen csak ezáltal részesedett a terméktöbbletből, amit az állam adó formájában sajátított ki a közvetlen termelőtől. Jóllehet a politikai uralom megtestesítője egyetlen személy volt (a fáraó, az Ég fia, a Nap fia stb.), az alattvalói státus tehát mindenkire vonatkozott, a politikai-adminisztratív funkciókkal rendelkező hivatalnoki réteg hatalma idővel mégis odáig növekedett, hogy nem tűrt meg semmilyen más erőt a társadalomban, sőt Kínában a legizmus még az uralkodó eltávolítását is kilátásba helyezte, amennyiben az „égi megbízatásnak” nem tenne eleget. Az ázsiai társadalmakban tehát az öntözéses fölművelés körülményei között világtörténelmileg először jött létre egy olyan ideológiailag és politikailag kvalifikált hivatalnoki apparátus, amely nem rendelkezett sem a munkaeszközök, sem a termelési eszközök tulajdonával, hivatali előmenetelét vizsgákkal szabályozták, nyugdíjban részesült, vagyis egzisztenciája teljesen az uralomhoz kötődött. Ez a tény társadalomelméleti szempontból rendkívül jelentős, ugyanis azt bizonyítja, hogy magántulajdon nélkül is kialakulhatott egy olyan rétegzett társadalom, amelyre még hangsúlyozottabban jellemző a társadalom kettéhasadása vezetőkre és vezetettekre, eliteire és a közvetlen termelők tömegére, kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra, mint az ún. szabályos osztálytársadalmakban. A bürokrataelit ebben a modellben az állam társadalom fölötti hatalmát testesítette meg, irányító, szervező munkája nélkülözhetetlen volt, végeredményben teljesen kisajátította a politikai szervezetet, az államot, és elnyomott minden autonóm társadalmi erőt. Legfőbb céljának a fennálló pusztító újratermelését tartotta, ami által negatívan befolyásolta az egész társadalom mozgástendenciáit.

A város, a nyugati értelemben autonómiával rendelkező község (a görög polisz értelmében) nem jött létre, csak mint közigazgatási központ létezhetett. A nyugat-európai értelemben vett város, mely

autonóm testülettel rendelkezett, sehol másutt a világon nem jött létre. A polisz, a városállam először Athénban, a görög városállamokban, majd az antikvitás után Itáliában, Dél-Németországban, majd Németalföldön, a brabanti városállamokkal jött létre. Ezekből alakult ki később a felvilágosult abszolutizmus áttételein át a modern nemzetállam. A Kínai Birodalom tehát ilyen városi közigazgatási központoknak a hálózatából állt össze, melynek a tengelyében a nagy folyamrendszer állt. Tehát nemcsak az öntözésnek volt a szerepe, hanem integrációs-kommunikációs kapcsot is jelentett. Kínában a probléma mindig is az egység volt. A másik integrációs-kommunikációs kapcsot az írásbeliség képezte. Az integrációt a bürokrácia biztosította, ha a bürokráciát eltávolították pozíciójából, mindig összeomlott a kínai rendszer. *Kubiláj kán* a mongol kán, amikor elfoglalták Kínát, eltávolította a mandarinokat, és összeomlott a gazdaság, így kénytelen volt visszahívni őket. Több generáción keresztül nagy vagyonok nem halmozódhattak fel, mert akárcsak a 18-19. századi Oroszországban, az állam akármikor elvehette a hivatalnokok vagyonát. Kínában az elsődleges a mezőgazdasággal összekapcsolt háziipar volt, illetve másodlagosként a kereskedelem. Akadtak időszakok Kína történetében, amikor megengedték a másodlagost. Tudjuk, hogy nagyon fejlett volt az ipar, nagyon komoly innovációk jelentek meg a középkori Kínában a technológia területén. Az angol sinológus, *Joseph Nedehe*m írt a kínai technológiáról híres könyvében, magyarul csak a Kriterionnál (Bukarest) jelent meg. Nagyon fejlett volt a pénzügyi rendszer is és a kereskedelem is. A kapitalizmus sokak szerint egyidős az emberiséggel, amióta van emberiség, azóta van kapitalizmus. Kapitalisztikus szisztémáról beszélhetünk már az ókori görögöknél is. Tehát megengedték a piac működését, de csak állami felügyelet alatt, és amint úgy látta a bürokrácia, hogy nagyon elszabadul, abban a pillanatban bevonták a kézféket, és visszatértek az elsődlegest, a mezőgazdaságra és a kézműiparra.

Az ázsiai bürokráciáról általában elmondható, lehetővé tette, hogy a városokban kooperatív jellegű szakmai és foglalkozási csoportosulások alakuljanak, továbbá, hogy a város és vidéke, különben város és külvilág között a piac- és pénzgazdálkodás elvein

alapuló szerves kapcsolat álljon fenn, de azt már nem engedte, nem engedhette meg, hogy a városok és a kereskedők autonóm, független szervezetekbe tömörüljenek, s a várost nyugati értelemben vett komunitássá tegyék, mert az egy potenciális hatalmi konkurens arénába lépését jelentette volna. A pénzgazdálkodás, az ipar, a kereskedelem fellendülése nem rendítette meg a bürokrácia hatalmát, mert az mindig rendelkezett elegendő hatalmi eszközzel ahhoz, hogy eleve elejét vegye minden olyan kísérletnek, amely bomlasztólag hatna a fennállóra. A viszonylag szabadon működő egyéni vállalkozási formák jó jövedelemforrásnak bizonyultak a kormányzat számára, anélkül, hogy igazi veszélyt jelentettek volna. A keleti társadalmi struktúrára, függetlenül attól, hogy ázsiai termelési módnak vagy egyébnek nevezzük, mindenekelőtt az jellemző, hogy az intézményes „felépítmény” despotikus tartalma és bürokratikus formája nem tette lehetővé, pontosabban nem engedte meg a termelési viszonyok lényegi módosulását vagy forradalmasodását. E társadalmak sajátosságainak rögzítésekor mindenekelőtt abból kell kiindulni, hogy az államapparátus minden technikai, gazdasági, szélesebb értelmében vett társadalmi és természetesen ideológiai újítást vagy visszaszorított, vagy monopolizált. Abból a tényből azonban, hogy Keleten ismeretlen a bürokratikus államapparátustól független és függetlenségének tudatában lévő társadalom, nem szabad azt a túlzó következtetést levonni, hogy a gazdasági-társadalmi szerkezetet teljes egészében az örökölt nemzetségi-törzsi struktúra (természeti gazdálkodás) alakította volna ki, amelyet aztán a despota és a hivatalnokok rétege állami szinten intézményesített. A keleti társadalmakban két ellentétes irányú tendencia mutatható ki: egy „társadalmi”, amely az autonóm szférák kialakítására törekszik és egy állami, amely az előbbit mindig ártalmatlanná teszi, illetve a saját eszközévé degradálja. Marx annak idején úgy látta, hogy a nagy keleti birodalmakban – legalábbis azok kezdeti korszakaiban – az áruforgalom köre, mennyisége és minősége korlátozott, kizárólag a luxuscikkkel való állami külkereskedelem formájában létezett, amelynek legfőbb vállalkozói a bürokratikus államapparátus tagjai és a despoták rokonai. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a társadalom

alsó közösségeinek szintjein ne lett volna számottevő áruforgalom. Ha Marx észrevételét általánosítjuk a belviszonyokra is, akkor az a látszat keletkezik, hogy ezek a társadalmak nem ismerték a piac intézményét, ami nem felel meg a valóságnak. Az adminisztratív, katonai, egyházi bürokraták mellett, akik többnyire kereskedők és uzorások is voltak, minden keleti társadalomban megtalálható a kereskedők rétege, a különböző rendű-rangú vállalkozók köre is. Az archaikus közösségek maradványai Kínában még jóval a mongol hódítás előtt eltűntek. Magyar Lajostól tudjuk, hogy a kínai parasztgazdaságok már a korai időszakokban is igen nagymértékben függtek a piactól. A belső kereskedelem megadóztatása már a Kr.e. 6-4. században is milliós bevételeket eredményezett. A keleti berendezkedés kulcsa tehát nem abban rejlik, hogy Keleten nem volt árucsere és nem volt kereskedelem, hanem abban, hogy volt viszont egy olyan, a gazdasági szféra felett álló hatalmi-politikai tényező, amely igen korán ráért a gazdaság s ezen belül mindenekelőtt az autonóm vállalkozási formák struktúrabomlasztó hatására, ezért annak mozgását korlátok közé szorította, de nem tette lehetetlenné. Egyfelől serkentették a magánvállalkozásokat, mert jövedelmi forrást jelentettek a kincstárnak, másrészt gyanakvással figyelték, és keményen megadóztatták őket. Ez a kettősség Kína esetében nagyon világosan érzékelhető. A bürokrácia ciklikusan viszonyult a magánvállalkozásokhoz: adminisztratív intézkedésekkel ösztönözte, de amikor az nagyobb méreteket öltött a megengedettnél, vagy nagyobb nyereséget biztosított a vállalkozóknak, társadalmilag veszélyesnek nyilvánította, és ugyancsak adminisztratív intézkedésekkel elnyomta.

Az ipar és a kereskedelem Kínában, de Indiában is (vagyis a „teljes ázsiaiság” két példaként említett országában) a nyugati kapitalizmust megközelítő formáig jutott el. Ezeknek a társadalmaknak a jellemző vonása nem a természeti gazdálkodás, és nem is a lokalizált „mikrokozmoszt” integráló állami makrokozmosz egysíkúsága, hanem a megindult ázsiai „kapitalizálódás” integrálása és, ha szükséges, akkor ennek a folyamatnak az adminisztratív eszközökkel való elakasztása. A „teljes ázsiaiság” magában hordozta saját potenciális alternatíváját, de az a termelési módként funkcionáló bürokráciával

szemben nem válhatott új, minőségileg más termelési móddá, vagyis végig „nem realizált alternatíva” maradt. És éppen azért, mert a bürokratikus állam társadalom fölötti hatalma soha, egy pillanatig sem forgott komoly veszélyben, az időszakonként még meg-megerősödő kézműves- és kereskedőréteg, miután gazdaságilag nem volt képes szétfeszíteni a fennálló rendet, jog és autonómia híján inkább hajlamosabb volt a kompromisszumra, mint a harcra. Tőkét nem kockázatokkal járó újabb vállalkozásokba fektette be, hanem ingatlanvásárlásba, és legfőbb törekvése az volt, hogy legalább az utódai az írástudók-hivatalnokok soraiba emelkedjenek.

Az egyetlen potenciálisan veszélyes társadalmi réteg integrálásával, illetve félreállításával a bürokratikus elit lehetetlenné tette, hogy a keleti birodalmakon időszakonként végigsöprő felkelések a társadalmi struktúra minőségi változásához vezessenek. E felkelések fő mozgóerejét a társadalom alsó, termelő osztályai jelentették, akik Kínában a politikai hatalmat is nem egyszer magukhoz ragadták, de mivel nem volt egyetlen olyan politikai erő, amely a társadalomszervezés más alternatíváját ismerte és képviselte volna, a hatalomátvétel után nem következett be semmi lényeges változás a korábbi állapotokhoz képest. Minden ilyen időszak után kezdődik minden előlről, csak a személyek cserélődnek ki. Így minden nagy társadalmi megmozdulás végeredménye a bürokratikus, despotikus állammodellhez való visszatérés volt. Válsághelyzetekben a bürokrácia vagy új formák után kutat a régi leple alatt, vagy az új formákat igyekszik a hagyományos szisztémába beépíteni. A 10. és a 17. század között Kína a világ legfejlettebb állama, majd a nyugat kihívására a visszahúzódás, a megtorpanás időszaka következett. A visszafejlődés sokadik korszaka után a nyugati társadalmi-politikai-gazdasági tendenciák szelektív integrálásának korszaka kezdődik el.

A 19. század teoretikusai – köztük Marx is – úgy gondolták, hogy a kapitalizmus planetarizálódása (mai terminussal globalizálódása) folyamán az ázsiaiság is fel fog számolódni. Miért nem ez történt? A bürokratikus vezetőosztály eklektikus módon adoptálta a tőkés termelési mód egyes elemeit, ami által az államkapitalizmus olyan sajátos formáját valósította meg, amely továbbra is lehetetlenné tette

a társadalomnak az állammal szembeni autonómiáját. Az ázsiaiság történelmi környezetében tehát semmiféle új modell sem volt képes arra, hogy teljesen levetkőzze a korábbi társadalmi struktúra lényegi ellentmondásait.

1912-ig a konfucianizmus volt a hivatalos ideológia Kínában, a konfucianizmus azonban nem vallás abban az értelemben, ahogy *Max Weber* leírja a nagy gyülekezeti vallásokat. A konfucianizmus a tradícióra és a tradíció kultuszára alapozott, amely adekvát viszonyban volt a paternalisztikus (gondoskodó) uralmi struktúrával. A társadalom gazdasági létalapja fölötti kizárólagos rendelkezés együtt járt az ideológia, a szellemi élet (mindenekelőtt a vallás) kisajátításával és egyneműsítésével. A bürokratikus igazgatás logikájával nem fért össze, hogy bármilyen idegen (vagyis autonóm) célokat szolgáló vallás teret hódítson. Az ázsiai bürokratikus despotizmus egyik sajátossága, hogy az uralkodó vallás sohasem helyezkedett kívül az államhatalom szféráján. Éppen ezért intézményként sem lehetett soha autonóm, az egész országra kiterjedő független szervezet, már csak azért sem, mert az uralom csúcán a császár, az Ég fia ált. Az ázsiai struktúra kínai modelljében a vallás nem azonos azzal a transzcendenciával, ahogyan mi a vallást értjük, ott egyértelműen „államideológiaként” funkcionált, ami abban nyilvánult meg, hogy a vallási „üdvjavakat” szakrálisnak nyilvánított laikus személyek (például az apa, a császár férfi ágon) monopolizálták, azokat csak ők szolgáltathatták ki rituálisan az egyén számára. 1912-ben felbomlik a császárság, és Kína egysége megbomlik. Mao sikere abban rejlik, hogy visszaállítja a hagyományos kínai struktúrát. az ideológia most már a maoizmus, nem a konfucianizmus, a bürokráciát most már a párt, a központi bizottság és a pártapparátus képezi. Restaurációról is lehet beszélni, melyet Maóék hajtanak végre, és amely restaurációban, mára egyértelművé vált, jól megfér a pártbürokrácia, a maoista monolit ideológia s a személyi kultusz stb. a kapitalizmussal.

Van tehát egy történeti-kulturális örökség, és ezt egyik napról a másikra nem lehet átugrani. Láthatjuk, hogy hullámzó periódusok vannak Kína több ezer éves történelmében, amely egy sajátos őser-

deti kezdethez tapad, és pedig, hogy az adott természeti-környezeti szorításban a kínai embernek meg kellett kapaszkodnia. A létfenntartás újratermelése ún. öntözéses berendezkedést igényelt. És akik ezt az öntözéses berendezkedést létrehozták, és igazgatták, azok emelkedtek a köznép fölé később. Ez az apparátus a feketefejúk, a nép fölé emelkedett, uralkodó osztállyá válik, miközben nem rendelkezik eszköztulajdonnal, vagyis magántulajdonnal. Ennek dacára ez a „mélystruktúra” és az erre épülő sajátos termelési mód több ezer éven át különféle derivárumaiban, de fennmaradt. A termelési módként funkcionáló „felépítmény” nélkül sem a kínai régmúlt, sem pedig a kínai jelen nem érthető meg. A kapitalizmus adaptációja is a régi kínai modellnek megfelelően történt, mint ahogy a kommunizmus is arra épült, nem csak Kínában, de lényegében a Szovjetunióban is.

